

ГЕНЕЗА ДОКТРИНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ СТАТУТІВ ТА ІНШИХ ДЖЕРЕЛ ПРАВА

**Гусяк Марія Павлівна - аспірант кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ**

УДК 340, 341

У статті проаналізовано систему джерел права крізь призму існуючих доктринальних досліджень. Виділено статuti як особливі джерела права, з огляду на їх правову природу, міжгалузевий характер тощо. Підкреслено відсутність належної уваги у наукових працях з теорії держави і права, відмінність у трактуванні статутів у різних правових системах і сім'ях.

Ключові слова: джерело права, система, доктрина, статут, договір, нормотворчість, статут територіальної громади.

В статье проанализировано систему источников права сквозь призму доктринальных исследований. Выделено уставы как особенные источники права, учитывая их юридическую природу, междисциплинарный характер и т.д. Подчеркнуто отсутствие надлежащего внимания в научных трудах по теории государства и права, отличие в интерпретации уставов в различных правовых системах и семьях.

Ключевые слова: источник права, система, доктрина, устав, договор, нормотворчество, устав территориальной общины.

In an article about record the system of sources of law through the prism of existing doctrinal studies. Highlight statute as special source of law, in view of their legal nature, interdisciplinary character, etc. Underlined the lack of adequate attention in scientific writings on the theory of State and law, the difference in the interpretation of statutes in the various legal systems and families.

The charters are documents of the normative and procedural nature. The obvious is the „dualism” of the content of the concept of the Statute: on the one hand as a document that belongs to the sphere of legal relations, and on the other as population socio-political and economic-commercial relations between the subjects of the local community, which reflects the characteristics of relationships inside the territorial community. Charters can be typical and individual.

The Charter is a document that has a special excellent socio-legal nature, for today there is no single definition and clear the essential characteristics. Analysis of doctrinal works demonstrates that the Statute is interdisciplinary, private and public character, national and international dimensions, different legal systems in the Romano-Germanic and Anglo-Saxons legal families, etc.

In the existing scientific literature the most attention to is not the theoretical study of the statutes, to clear up the place and role of charters in the system of sources of law, and especially charter territorial communities. In this case it is the local Act rulemaking, the legal framework of local democracy, which determines the object orientation of their regulatory exposure.

It is important to continue thorough theoretical and applied studies of the nature of the statutes as sources of law, the specifics of their development and expertise, to ensure implementation.

Keywords: source of the law, system, doctrine, statute, charter, rulemaking, the Statute of the local community.

Постановка проблеми та її актуальність.

Питання джерел права не є новим явищем для юридичної науки, водночас зростання уваги до даної категорії пояснюється низкою чинників. По-перше, як і будь-яке інше державно-правове явище, джерела права в його системному вигляді розвиваються; по-друге, відмінними є джерела права в різних правових сім'ях; по-третє, євроінтеграційні та глобалізаційні тенденції активізують взаємовплив та оновлення джерел права різних правових систем. Ці чинники, звісно, можна продовжувати, але очевидною, на наше переконання, є необхідність вивчення проблем джерел права загалом, окремих з них зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

З часу проголошення незалежності України у вітчизняній юридичній науці відкрились нові горизонти, пріоритети і напрями досліджень. Не є виключенням і наука теорії держави і права, інші галузі юридичної науки. У контексті порушеної проблематики слід відзначити пильну увагу таких учених до джерел права: Ю.М. Бисаги, І.Г. Біласа, С.В. Бобровник, В.О. Демиденка, М.С. Кельмана, В.В. Копейчикова, Н.В. Камінської, О.Г. Мурашина, Н.М. Оніщенко, Н.М. Пархоменко, М.П. Орзіха, О.В. Петришина, В. Ф. Погорілка, О.Ф. Скакун, С.С. Сливки, Р.Б. Тополевського, О.В. Фатхутдінової, О.І. Ющика й ін.

У тій чи іншій мірі згаданими й іншими ученими здійснено загальнотеоретичний аналіз системи джерел права, їх значення для політико-правової дійсності, іноді акцентується на окремих з них – нормативно-правових актах, судовому прецеденті, правовому звичаю, правовій доктрині тощо. Стосовно статуту як джерела права спостерігається дещо інша тенденція, пов'язана з тим, що це питання вивчається лише фактично останнім часом, переважно на галузевому рівні. На жаль, у теорії держави і права практично відсутні спеціальні дослідження, присвячені даній тематиці.

Цим зумовлена і **мета нашої статті**, а саме: здійснення аналізу доктринальних досліджень статутів та інших джерел, їх систематизація та виявлення недосліджених аспектів даної наукової проблеми.

Виклад основного матеріалу. На зміну домінуючій у попередні десятиліття концепції верховенства закону, як підкреслюють численні учені, пріоритетну роль тривалий період часу у вітчизняній науці, а також давно встановлена практика у зарубіжній науці, уже відіграє концепція верховенства права. Це підкреслює й інша ознака та закономірність розвитку системи джерел права – визнання їх множинності.

Яка ж позиція авторів відповідних доктринальних джерел відносно цього? Видається, вона є не однозначною, тому потребує належного вивчення. Насамперед, слід визнати, що власне категорія «джерело права» нараховує близько двох тисяч років, оскільки у науковий обіг його ввели ще римські юристи. К.Ю. Ісмаїлов зауважує, що автором поняття «джерело права» вважають Тита Лівія. Він ще в V ст. до н.е. у праці «Римська історія» назвав Закони XII таблиць джерелом усього публічного і приватного права (*fons omnis publici privatigque iuris*), що, по суті, нагадує сучасні підходи до визначення джерела права взагалі [1].

На думку І. Новицького, Т. Лівій, уживаючи термін «джерело права», мав на увазі джерело його пізнання. Водночас, за припущенням В. Ткаченка, Т. Лівій застосував метафорний підхід: «Так як римські святі води є джерелом, що живить всю землю, так і «Закони XII таблиць» є джерелом права, що «живить» правовідносини» [2-3].

Значення римського приватного права пояснюється саме тим, що в Давньому Римі на основі приватного права отримала розвитку аналітична юриспруденція. Її досягнення розкрились у позитивному праві і пізніше, вже після її розквіту, були відображені в Кодексі Юстиніана (VI ст. н. е.), його основній частині — в дигестах чи пандектах.

У Давньому Римі реальне правове життя будувалося на рішенні конкретних життєвих ситуацій і, на думку О. Шпенглера, було правом повсякденності, навіть миттєвості, досягнення аналітичної юриспруденції концентрувалось в основному безпосередньо в практичній праці юристів, вироблених ними правових принципах, у формулах, конструкціях, що відрізнялись логічною завершеністю та точністю [4].

Досягнення аналітичної юриспруденції Риму в більш пізній час, через століття, стали основою для аналітичної діяльності середньовічних юристів, які займалися тлумаченням права (глосаторів та постглосаторів). У сучасну епоху вони знайшли узагальнений вираз у законодавчих системах, особливо романо-германського права, та були покладені в основу подальшого широкого розвитку аналітичних напрацювань, що є такими необхідними для практики, законодавства та правового виховання.

У юридичній науці ряду країн, особливо побудованих на засадах англосаксонського, прецедентного права, панує точка зору, відповідно до якої аналітична діяльність щодо тієї чи іншої ситуації — це в основному справа юридичних систем романо-германського типу, які безпосередньо втілюють культуру римського права. Для прецедентного права, особливо американського, — головним є суд, його діяльність, принципи, покладені в основу цієї діяльності, моральні, ділові та психологічні фактори. Тому перше місце в цих країнах відводиться не вимогам аналітичної юриспруденції, а реалістичним підходам [5].

На доктринальному рівні джерела права почали досліджувати правознавці у кін. XIX ст. Представники різних шкіл праворозуміння по-різному визначали їх зміст. Позитивісти вважали, що джерелом права є позитивні, створені державою нормативні приписи, які захищаються її примусом. Прихильники нормативістської школи права вбачали джерело права в абстрактній, неписаній основній нормі («грунтнормі»), що і дає початок усьому праву [6]. Поняття джерела права було предметом розгляду майже всіх представників вітчизняної соціологічної школи права кін. XIX – поч. XX ст. Досліджуючи поняття джерела права з позицій соціологічного підходу до розуміння права, вчені піддавали критиці пануючий на той час у рамках нормативного напрямку у праворозумінні погляд на джерела права як формальні джерела, тобто офіційні документи, що містять інформацію про правила поведінки суб'єктів права [7].

Сучасні наукові здобутки привертають увагу своєю багатоманітністю, загальнотеоре-

тичним аналізом, практичною спрямованістю тощо.

Так, О.Ф. Скакун відзначає, що «джерело права» і «форма права» взаємопов'язані, але не тотожні поняття. Джерело права розкриває витоки формування права, причини і закономірності процесу його виникнення і розвитку, а форма права показує, як зміст права нормативно організується і виражається ззовні. Поняття «джерело права» вживається у розуміннях: матеріальному, ідеологічному, інституційному, формальному (юридичному). Так, в останньому випадку це акти уповноважених суб'єктів права, що є формою вираження і закріплення правових норм і принципів, на основі яких виникають, змінюються чи припиняються правові відносини. Інакше, це зовнішні виявлення буття об'єктивно існуючих правових норм і принципів, які є мірою охоронюваного державою права.

Згаданий автор виділяє такі основні джерела (форми) права в державах світу і Україні: нормативно-правовий акт; нормативно-правовий договір (внутрішньодержавний); міжнародно-правовий акт (договір); правовий прецедент (судовий і адміністративний); правовий звичай; правова доктрина (доктринальний текст); релігійно-правовий текст (релігійно-правова норма). [8]

Як правило, українські правознавці (Копейчиков, Кравчук, Котюк) виділяють 4 види форм (джерел) права (нормативно-правовий акт, правовий звичай, судовий чи адміністративний прецедент та нормативний договір). Нечитайленко А.А. виділяє 3 форми права: правовий звичай, юридичний нормативний акт та судовий чи адміністративний прецедент. Андрусяк Т.Г. виділяє 6 видів форм права: правовий звичай, судовий прецедент, нормативно-правовий акт, нормативно-правовий договір, релігійні канонічні тексти та міжнародно-правові акти. [9]

Як видається, важливою серед комплексних досліджень форм (джерел) права є монографія Н. Пархоменко «Джерела права: проблеми теорії та методології» (Київ, 2008) [10]. Тут увага приділяється визначенню методології дослідження джерел права та понятійного апарату теорії джерел права; з'ясуванню сут-

ності, ознак та функцій джерел права, їх класифікації; аналізу системи юридичних джерел права та принципів її побудови; визначенню співвідношення між правовою системою, системою права та системою джерел права; аналізу існуючих досліджень проблем джерел права у зв'язку із проблемами визначення права в контексті класичних та сучасних концепцій праворозуміння; вивченню та узагальненню основних підходів до розуміння сутності джерел права представників вітчизняної юридичної думки; визначенню основних напрямів інтеграції систем джерел права різних правових сімей, тенденцій розвитку та удосконалення джерел права України.

Зауважимо, згадана монографія присвячена інтерпретації джерел права на засадах плюралістичного підходу, заснованого на визнанні багатоманітності сучасних теорій права, розмаїтті правової реальності та множинності методологічних підходів до її пізнання. Вивчення джерел права науковцем здійснюється з урахуванням особливостей їх місця та ролі в різних правових сім'ях, сучасних процесах глобалізації та інтеграції правових систем.

Загалом теоретична та практична значимість результатів проведеного дослідження полягає у її спрямуванні на вирішення актуальних проблем державотворення та правотворення, підвищення ефективності правового регулювання суспільних відносин.

У вітчизняній літературі було проведено спеціальне дослідження, присвячене зв'язкам джерел права у межах системи. Це дисертація Тополевського Р. Б. «Системні зв'язки юридичних джерел права» (2008) [11]. У ній, зокрема, аналізується сутність, поняття системи джерел права, структурні зв'язки між джерелами права в системі; а також галузеві, національні, регіональні, міжнародні системи джерел права.

Слід звернути увагу і на дисертацію Н.С. Хом'юк «Сучасна система джерел права України: загальнотеоретичні аспекти» (2015) [12]. У роботі встановлено співвідношення між поняттями «система джерел права», «система права», «система нормативно-правових актів», «система законодавства», встановлені характерні ознаки структури, і на їх підставі

сформульовано визначення поняття «структура сучасної системи джерел права України».

Одним з останніх дисертаційних досліджень є робота Корольової Ю. В. на тему «Соціально-політичні та теоретико-правові аспекти системності джерел права» (2017) [13]. Тут підкреслюється значення взаємодії джерел права та правоутворення, джерел права та правової реальності, обґрунтовано поняття «системність джерел права» тощо.

У кандидатській дисертації «Закони у системі джерел (форм) права та їх класифікація» І.М. Овчаренка (2004) [14] уперше системно визначено місце і роль закону серед інших формальних джерел права, сформульовано вимоги до якості закону, виявлено основні ознаки ієрархічної системи законів України, класифіковано їх види, проаналізовано природу модельного закону та його значення для гармонізації національного законодавства.

Згодом, у дисертації М.В. Кармаліта «Правова доктрина – джерело (форма) права» [15] (2011) проаналізовані науково-методологічні засади правової доктрини в теорії права; у дисертації К.Ю. Ісмайлова «Акти судової влади в системі джерел права України» (2012) [16] особливу увагу приділено категорії «джерело (форма) права» та проаналізував конкуренцію цих термінів. Розглянуто сучасні вчення про джерела права України. Крім того, автор охарактеризував сучасний стан і перспективи системи джерел права України.

С.С. Зміївська у дисертації «Судова практика як джерело формування та розвитку права: (загальнотеоретичний аналіз)» (2012) [17] сформулювала власне розуміння судової практики як особливого різновиду юридичної практики, проаналізовано співвідношення судової практики, судочинства і правосуддя; судової практики і судового прецеденту; встановлено зміст понять «правоположення» і «правова позиція» як теоретико-правових категорій.

Чимало наукових праць в українській юридичній науці присвячено дослідженню договору як джерела права. Йдеться про різні види договорів: нормативно-правові, міжнародні договори, трудові договори, транскордонні угоди, статuti тощо.

Вивченню джерел права приділено належну увагу і в рамках міжнародного права, європейського права та інших наднаціональних систем. Йдеться про теоретичний аспект досліджень категорії «джерел права» як у вітчизняній науці міжнародного права, так і зарубіжній науці.

Вважаємо, доцільним є виокремлення серії наукових праць О.В. Київцев, включаючи дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему «Джерела міжнародного права» (2012), монографію «У пошуках міжнародного права» (2011) та інші [18].

Варто підкреслити й іншу роботу у цій сфері – це дисертацію Москаленка О. М. на тему «Джерела права Європейського Союзу (міжнародно-правовий аналіз)» (2006). Автор зазначає, що система джерел права Європейського Союзу складається із сукупності джерел права Європейських Співтовариств та джерел, сформованих у рамках двох інших опор Європейського Союзу. Однією із головних особливостей системи джерел права Європейського Союзу є наявність достатньо жорсткої внутрішньої ієрархії, саме наявність внутрішньої ієрархії є відмінною особливістю даної системи у порівнянні з міжнародним правом, у якому ієрархія джерел права відсутня [19].

Щокіним Ю. В. у свою чергу, підготовлено і захищено дисертаційне дослідження на тему «Міжнародно-правовий звичай: сучасні проблеми, теорія і практика» (2016) [20]. З'ясуванню місця судового прецеденту в системі міжнародного права приділили увагу Ніколенко Л. М., Семків С. Р. та інші.

Поряд зі значними здобутками учених теоретиків, юристів-міжнародників, велика кількість досліджень в українській юридичній науці здійснювалася у контексті галузевих «джерел права» – конституційного, фінансового, господарського, муніципального, цивільного, адміністративного, екологічного тощо.

Якщо зупинитись на джерелах конституційного права, то слід згадати роботи: монографію Цоклана В. І., Федоренка В. Л. «Система сучасних джерел конституційного права України» (2009), Федоренка В.Л. «Система кон-

ституційного права України: теоретико-методологічні аспекти» (2009), «Джерела конституційного права України» (2010), дисертаційне дослідження Цоклана В. І. на тему «Система сучасних джерел конституційного права України: проблеми теорії та практики» (2008) тощо [21-22].

Згаданими авторами зроблено висновок, що категорія “джерело конституційного права” сформувалася історично і залишається однією з найбільш багатозначних і, водночас, суперечливих категорій сучасної юридичної науки. Узагальнення всіх матеріальних, формально-юридичних і інших аспектів джерел національного конституційного права в цілому дозволило дисертанту зробити висновок, що під сучасними джерелами конституційного права України слід розуміти політичну волю та законні інтереси народу України, Української держави, територіальних громад України, а також інших суб'єктів конституційного правотворення, реалізовані у передбачених Конституцією та законами України юридичних формах. Тобто сучасні джерела конституційного права України об'єктивізують і унормовують політико-владні інтереси основних суб'єктів національного конституційного правотворення в передбачених Конституцією та законами України юридичних формах буття конституційно-правових норм [22].

Варто згадати інше дослідження Мазур М. В. «Акти органів судової влади як джерело конституційного права України» (2009). Він дійшов серед іншого і теоретичних висновків, що в юридичній літературі сутність цього поняття визначається переважно з позицій загальнофілософського та юридичного підходів. У межах першого підходу під джерелом права розуміються фактори об'єктивного й суб'єктивного характеру, що безпосередньо чи опосередковано впливають на його формування та зміст. Інший підхід передбачає дослідження способів буття позитивного права, що виступають інструментом пізнання змісту чинних правових приписів. У такому сенсі під джерелами права слід розуміти виражені, як правило, в певних установлених або визнаних державою формах принципи і норми права, а також інші нормативні правові приписи і по-

ложення, що характеризуються певним ступенем визначеності, дають можливість суб'єктам права дізнатися про зміст чинного права та за допомогою яких регулюються й охороняються суспільні відносини (формально-юридичні джерела права) [23].

Не дивлячись на існування теоретичних праць, присвячених джерелам права, їх галузевої і міжгалузевої природи, вважаємо, що саме вчені конституціоналісти і муніципалісти найбільше уваги приділили розгляду питань, пов'язаних власне із статутами, статутним правом, статутною нормотворчістю і т.д. На жаль, така тенденція не є характерною для господарського права, військового права, інших підгалузей чи галузей права.

Так, одразу після проголошення незалежності України питання місцевого самоврядування стали цікавити таких визнаних фахівців з конституційного права як М. П. Орзіх, В. Ф. Погорілко, О. Ф. Фрицький та ін. Їхні праці заклали підґрунтя для розвитку ще на той час неіснуючої галузі – муніципального права України, а також муніципального статутного права, розбудову яких забезпечили здобутки наступних визнаних фахівців – М. О. Баймуратова, О. В. Батанова, Н.В. Камінської, Н. В. Мішиної тощо.

Так, у проф. В. Ф. Погорілка наявні дослідження у 1980-2000-х рр. місцевих рад, поряд з виборчим і референдним правом, конституційним ладом й ін. Праці іншого вченого М. П. Орзіха засвідчують прихильність громадській теорії місцевого самоврядування, наділення територіальних громад широкими повноваженнями, у т.ч. коли йдеться про статuti територіальних громад. У свою чергу, теоретичні напрацювання проф. М. О. Баймуратова пов'язані із загальними питаннями муніципального права, статутами територіальних громад міст.

Бузмовний внесок іншого вченого конституціоналіста і муніципаліста – О. В. Батанова, праці якого чи не найчисленніші й стосуються теоретичних і практичних аспектів статутів, статутного права, муніципального права, муніципальної влади. Заслуговує на увагу його визначення статуту територіальної громади – «основний локальний нормативно-правовий акт, яким регулюється структура, повно-

важення та порядок діяльності територіальної громади села, селища, міста, її органів та посадових осіб» [24].

У співавторстві із Зайцевою І. О. ним підготовлено серію робіт у цій сфері («Концептуальні проблеми статутної нормотворчості у місцевому самоврядуванні», «Муніципальна статутна нормотворчість в Україні: теоретико-методологічні проблеми становлення та розвитку» й ін..) [25].

Слід згадати дисертаційну роботу Заяць Д. Д. «Статутне регулювання системи місцевого самоврядування в Україні» за спеціальністю «державне управління», що на нашу думку, демонструє міждисциплінарну і міжгалузеву природу порушеної проблематики. Любченко П. М. вивчав та аналізував тенденції розвитку статутного права; О. Мельничук, Б. Адамоков та Ю. Сурмін є прихильниками модельного статуту територіальної громади.

На думку В.В. Таболіна, статут міста є актом вищої юридичної сили у системі муніципальних правових актів, який має пряму дію та застосовується на всій території муніципального утворення [26]. У даному визначенні акцентовано на таких ознаках, як юридична сила, місце серед інших локальних актів самоорганізації, територія, на яку розповсюджується їх нормативний вплив.

У більшості юридичних словників або енциклопедичних юридичних виданнях дане поняття іноді лише згадується у загальних статтях, присвячених категорії „статут”, або ті визначення, які наводяться у них, не дають оптимального визначення цьому поняттю, лише поверхово окреслюючи риси статутів територіальних громад. Мало уваги цим питанням приділяється й відповідних підручниках та інших навчальних виданнях з питань муніципального права та місцевого самоврядування, а у виданнях з теорії держави і права практично відсутня відповідна інформація.

Погоджуємось, що за юридичною силою нормативно-правові акти поділяються на дві великі групи: закони і підзаконні акти, що нормативно-правові акти займають особливе місце у системі правових актів. Їх необхідно відрізнити від актів застосування й тлумачення

права. Водночас чи доцільно розділяти позицію Зайчука О. В., Оніщенко Н. М. у тому, що серед підзаконних актів статuti відносяться до нормативно-правових актів відомчого характеру, зміст яких не повинен суперечити законам України та нормативно-правовим актам Президента і Уряду України (накази, інструкції, положення тощо міністерств, відомств, державних комітетів, зокрема, положення, статuti — закріплюють правове становище, структуру, функції і компетенцію певної державної організації. Також чи варто погоджуватись з відсутністю згадки про статuti з-поміж локальних нормативно-правових актів? [27].

Загалом статут (лат. *statutum*, від лат. *Statuo* – встановлюю, вирішую) – встановлений засновником (власником майна) організації обсяг правил, що регулюють її правовий стан, відносини, пов'язані з внутрішнім управлінням, стосунки з іншими організаціями чи громадянами [28]. Дозволимо не погодитись з таким трактуванням даного явища, насамперед, через його обмежений, зокрема, приватно-правовий характер.

В інших виданнях ширше підходять до розуміння статутів. По-перше, це локальний нормативний акт, яким визначається правовий статус, найменування, місцезнаходження підприємств, установи, організації будь-якої форми власності (юридичної особи), мета діяльності, органи управління, порядок їх формування майнові та фінансові питання, умови реорганізації та припинення діяльності тощо. Затверджується керівником, власником, засновником юридичної особи. По-друге, це нормативно-правовий акт, що регулює порядок організації та діяльності військових формувань, відносин начальників і підлеглих, обов'язки військовослужбовців, права строювого та бойового навчання тощо. У Збройних Силах України діють дисциплінарний статут, Статут внутрішньої служби, статут гарнізонної та вартової служб, строювий статут (загальнообов'язкові статuti). Статут затверджується законом України [29].

По суті, статuti є документами нормативно-процедурного характеру. Очевидною є «дуалістичність» змісту поняття статут: з одного боку як документа, що належить до сфери

правових відносин, а з другого, як сукупності соціально-політичних і економіко-господарських взаємин між суб'єктами територіальної громади., який віддзеркалює характерні риси взаємовідносин усередині територіальної спільноти. Статuti можуть бути типові та індивідуальні.

На основі проведеного теоретичного, галузевого і прикладного аналізу можна зробити деякі **висновки**.

Так, статут є документом, що має особливу відмінну соціально-правову природу, на сьогодні немає єдиного його визначення та чітких сутнісних ознак. Аналіз доктринальних праць демонструє, що статут має міжгалузевий, приватно- і публічно-правовий характер, внутрішньодержавний і міжнародний виміри, відмінний у правових системах романо-германської і англосаксонської правових сімей тощо.

В існуючій науковій літературі найбільше уваги приділяється не теоретичному вивченню статутів, з'ясуванню місця і ролі статутів у системі джерел права, а насамперед статутам територіальних громад. У даному випадку це акт локального нормотворення, правова основа місцевої демократії, що визначає об'єктну спрямованість їх регулюючого впливу.

Важливо продовжувати ґрунтовні теоретичні й прикладні дослідження природи статутів як джерел права, специфіки їх розробки та експертизи, забезпечення реалізації.

Література

1. Ісмаїлов К.Ю. Конкуренція термінів «джерело права» і «форма права». Європейські перспективи. 2011. № 1 ч.2. С.96.
2. Порівняльне правознавство : підруч. / В.Д. Ткаченко, С.П. Погребняк, Д.В. Лук'янов; за ред. В.Д. Ткаченка. Х. : Право, 2003. 274 с.
3. Котушенко А. М. Поняття «джерело права» в романо-германській та англо-американській правовій традиції: теоретико-правовий аналіз. Право і суспільство. 2014. № 1.- С. 6-9.
4. Шпенглер О. Закат Європи. Очерки морфології мирової історії. М.: Мысль, 1998. Т. 2. С. 87.
5. Кармаліта М. Значення правової доктрини в контексті джерел права URL: <http://>

www.pravnik.info/urukrain/1564-znachennya-pravovo-doktrini-v-konteksti-dzherel-prava.html

6. Загальна теорія держави і права: Підручник / за ред. д М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. С.179.

7. Музика І. В. Поняття «джерело права» у працях представників вітчизняної соціологічної школи права кінця XIX – початку XX ст.. Часопис Київського університету права. 2013. № 3. С. 38-40.

8. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: Підручник. К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. С.209

9. Джерела права: поняття і види, тенденції розвитку в Україні URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/law/9748/>

10. Пархоменко Н.М. Джерела права: проблеми теорії та методології. Монографія. К.: ТОВ «Видавництво „Юридична думка»», 2008. 336 с.

11. Тополевський Р. Б. Системні зв'язки юридичних джерел права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук за спец. 12.00.01. Х., 2004. 18 с.

12. Хомюк Н.С.Сучасна система джерел права України: загальнотеоретичні аспекти : дис ... канд. юрид. наук спец. 12.00.01. Львів, 2015 . 217 с.

13. Корольова Ю. В. Соціально-політичні та теоретико-правові аспекти системності джерел права: автореф. дис .. канд.. юрид. наук за спец. 12.00.01. К., 2017. 20 с.

14. Овчаренко І.М. Закони у системі джерел (форм) права та їх класифікація: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Х., 2004. 19 с.

15. Кармаліта М. В. Правова доктрина – джерело (форма) права : дис ... канд. юрид. наук: 12.00.01. К.2011.

16. Ісмайлов К. Ю. Акти судової влади в системі джерел права України: автор. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01, Маріуполь, 2012..-14 с.

17. Зміївська С. С. Судова практика як джерело формування та розвитку права (загальнотеоретичний аналіз) : автореф. дис ... канд. юрид. наук. Х., 2012. 20 с.

18. Київцев О.В. Сучасне міжнародне право: проблеми ефективності системи через призму джерел міжнародного права. Право і безпека, 2010.

19. Москаленко О. М. Джерела права Європейського Союзу (міжнародно-правовий аналіз). автореф. дис .. канд.. юрид. наук за спец. 12.00.11. К., 2006. 15 с.

20. Щокін Ю. В. Міжнародно-правовий звичай: сучасні проблеми, теорія і практика. автореф. дис .. канд.. юрид. наук за спец. 12.00.11. Х., 2016. 42 с. Цоклан В. І., Федоренко В. Л. Система сучасних джерел конституційного права України: Монографія / За ред.-В. Л. Федоренка. К.: ЛіраJK. 2009. 400 с.

21. Цоклан В. І. Система сучасних джерел конституційного права України: проблеми теорії та практики. автореф. дис .. канд.. юрид. наук за спец. 12.00.02 . К., 2008. 23 с.

22. Мазур М. В. Акти органів судової влади як джерело конституційного права України: автореф. дис .. канд.. юрид. наук за спец. 12.00.02. Х., 2009. 18 с.

23. Батанов О. В. Статут територіальної громади Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін.]. К.: Вид-во «Українська енциклопедія», 1998–2004. Т. 5: П–С. 2003. С. 638-639.

24. Батанов О., Зайцева І. Концептуальні проблеми статутної нормотворчості у місцевому самоврядуванні. Юридичний вісник. 2013. № 4. С. 29-34.

25. Таболин В.В. Основы городского права: Курс лекций. М.: ИД «Юриспруденция», 2006. С. 54.

26. Теорія держави і права: Академічний курс. Підручник / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.

27. Статут. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Статут>

28. Поняття про військові статути. URL: <https://history.vn.ua/pidruchniki/garasimivnational-defense-bases-medical-knowledge-boys-10-class-2018/10.php>

29. Камінська Н. В. Місцеве самоврядування: теоретико-історичний і порівняльно-правовий аналіз: навчальний посібник. Київ, 2010. 232 с.